

Larysa Kolibaba
Narodowa Akademia Nauk Ukrainy w Kijowie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7063-5309>
e-mail: kolibaba79@gmail.com

Svitlana Romaniuk
Uniwersytet Warszawski
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0569-7663>
e-mail: s.romaniuk@uw.edu.pl

Formy gramatyczne zwrotów do osób we współczesnym ukraińskim dyskursie politycznym: norma i praktyka

**The grammatical forms of expressions to persons in contemporary
Ukrainian political discourse: standard and practice**

Abstakt

Celem prezentowanego artykułu jest ukazanie różnorodnych form gramatycznych zwrotów do osób w tekstach pochodzących ze współczesnego dyskursu politycznego, przeanalizowanie ich na tle aktualnych norm morfologicznych zawartych w nowej redakcji „Ukraińskiego prawopisu” z 2019 r. i porównanie z normami morfologicznymi skodyfikowanymi w prawopisie poprzedniej redakcji z 1993 r. Szczególną uwagę zwrócono na normatywne formy gramatyczne zwrotów do osób. Scharakteryzowano zmiany w użyciu wołacza odnotowane w nowym ukraińskim prawopisie, prześledzono ich realizację we współczesnym ukraińskim dyskursie politycznym. Odnotowano i opisano podstawowe odchylenia od normy w tworzeniu form zwrotów do osób. Ustalono powody ignorowania przez polityków jednej z preskryptywnych norm morfologicznych współczesnego ukraińskiego języka literackiego dotyczącej posługiwania się wołaczem w zwrotach do osoby.

Słowa kluczowe: zwrot do osoby, wołacz, mianownik, system deklinacyjny, norma, współczesny dyskurs polityczny

Abstract

The aim of this article is to present various grammatical forms of expressions to persons in texts being part of contemporary political discourse, and to analyse them in the light of current morphological standard included in new edition of „Ukrainskyi pravopys” of 2019, as well as to compare them with morphological standards specified in previous edition of „Ukrainskyi pravopys” of 1993. Normative grammatical forms of expressions to persons are of particular interest. Changes in use of the vocative included in new „Ukrainskyi pravopys” are characterized, and also their application in contemporary

Ukrainian political discourse. Main deviations from the standard in creation of forms of expressions to persons are listed and described. The reasons of ignoring by Ukrainian politicians one of prescriptive morphological standards of contemporary Ukrainian literary language, i.e. using of vocative in expressions to persons, are uncovered.

Key words: expressions to persons, vocative, nominative, prescriptive morphological standards, morphological system, contemporary Ukrainian political discourse

Problem przestrzegania normy literackiej we wszystkich sferach funkcjonowania języka ukraińskiego jest jednym z najważniejszych w badaniach mu poświęconych. Jego opisanie i zrozumienie komplikuje fakt, że normy językowe zmieniają się pod wpływem czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Zasady gramatyczne, choć w porównaniu z innymi literackimi zasadami językowymi są bardzo stabilne, również zmieniają się z biegiem czasu.

Po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości miały miejsce gwałtowne zmiany w życiu społeczno-politycznym, które umożliwiły odrodzenie narodowe i językowe. Dzięki tym zmianom od końca XX w. można obserwować stopniowy powrót nieobecnych przez długi czas końcówek fleksyjnych rzeczowników, które ukształtowały się w wyniku procesów historycznych determinujących specyfikę ukraińskiego języka literackiego w płaszczyźnie gramatycznej. Przejawia się to przede wszystkim w stopniowym przywracaniu specyficznej formy morfologicznej zwrotu do osoby – wołacza (*vocativus*), głównie w imionach i patronimikach, zwrotach uwzględniających zawód i zajęcie oraz innych nazwach. Zjawisko to można zaobserwować w oficjalnej sferze biznesowej, w edukacji, w komunikacji oficjalnej i urzędowej, w radiu i telewizji, w wariacie ustnym języka zawodowego, a także w tłumaczeniach. Wołacz stanowi „національну специфіку граматичного вираження предметної частини змісту апеляції в українській мові” (Skab 2002: 126). Jest on „спеціалізованим засобом вираження звертання” (Viho-vanec’ 2007: 208). Jednak pod koniec lat 80. XX w. w praktyce językowej ta forma prawie nigdy nie była wykorzystywana, ponieważ „його під впливом російської мови заступив називний відмінок” (Gorodens’ka 2017: 41). W wyniku tak destrukcyjnych procesów, zdaniem Ołeksandra Taranenki, wołacz stał się formą językową, którą należy wskrzesić, gdyż w przeszłości była konsekwentnie niszczone (2005: 103).

W systemie deklinacyjnym współczesnego ukraińskiego języka literackiego wołacz zajmuje szczególne miejsce, gdyż należy do tych form gramatycznych, które za czasów totalitaryzmu sowieckiego były poddane bezpośrednim wpływom politycznym. Usunięto go z systemu deklinacyjnego ukraińskiego

języka literackiego, pozbawiono statusu odrębnego przypadku i nazwano „formą wokatywną”¹, choć nie istniały dla tego żadne przekonujące przesłanki (Matviâs 1974: 22). Vocativ „як і називний, родовий, давальний, знахідний, орудний і місцевий відмінки, має типові відмінкові семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні й морфологічні ознаки” (Vihovanec, Gorodens’ka 2004: 77), wśród których są specyficzne końcówki fleksyjne podkreślające jego znaczenie gramatyczne (Skab 2002: 87). W praktyce językowej lat 40.–80. XX w. ta forma morfologiczna została odrzucona i zastąpiona mianownikiem. Dopiero w „Ukraińskim prawopisie” z 1990 r. w miejsce terminu „forma wokatywna” przywrócono określenie „wołacz” (1990: 66, 68, 74, 77). Od lat 90. XX w. przypadek ten mający własne końcówki fleksyjne stopniowo powraca do systemu fleksji nominalnej ukraińskiego języka literackiego. Chociaż formy wołacza są „питомі”, „виразисті правдиво-українські форми кличності” (Nakonečnij 1928: 113, 116), i jest to „дуже давня ознака нашої мови” (Ogîenko 1925: 38), proces ten odbywa się stopniowo. Jego przebieg najlepiej można prześledzić w tych rodzajach praktyki językowej, które cechuje dialogiczność. Należy do nich także dyskurs polityczny.

Dyskurs polityczny jest formą realizacji komunikacji politycznej, która charakteryzuje się interakcją nadawcy i adresata w sferze polityki, a jej celem jest walka o władzę. Dla tego typu interakcji właściwe są różnorodne sytuacje komunikacyjne, w których przeważają takie elementy, jak: apel, perswazja, motywowanie, wezwanie do działania itp. Ich celem jest więc emocjonalny wpływ na mówiącego i motywowanie go do działań politycznych. Bezpośrednia interakcja między mówcą a adresatem zakłada dialogiczność i szerokie wykorzystanie zwrotów do współmówców, którymi w dyskursie politycznym są głównie wyborcy, obywatele Ukrainy (do nich adresowane są gratulacje, podziękowania, przemówienia podczas kampanii) oraz urzędnicy lub inni politycy (są adresatami zwrotów głównie podczas przemówień w parlamencie i debat politycznych).

Dotychczas prowadzono badania nad dyskursem politycznym w aspekcie komunikacyjno-pragmatycznym i kognitywnym (Kondratenko 2007; Romanûk 2015; Romaniuk 2016; Strij 2015; Goličenko 2018), natomiast problemy jego poprawności gramatycznej, w tym normatywnego i nienormatywnego użycia różnych form zwrotów do osób najczęściej wykorzystywanych przez prelegentów w komunikacji politycznej, są mało zbadane (por.: Romanûk 2015;

¹ Por. miejsce i status wołacza w systemie fleksyjnym J. Timčenki (1926: 5), M. Nakonečnego (1928: 112–113, 116), O. Sinâvs’kiego (2018: 48–49) oraz sześcioprzypadkowym systemie deklinacyjnym I. Bilodida (1969: 76, 81).

Romaniuk 2016). W związku z tym jako cel proponowanych badań wybrano analizę typowych form zwrotów do adresata we współczesnym ukraińskim dyskursie politycznym pod kątem ich zgodności z obowiązującą normą gramatyczną. Jako materiał badawczy posłużyły formy gramatyczne zwrotów do adresata wyekscerpowane z różnych stylów dyskursu politycznego: odezw propagandowych, przemówień parlamentarnych, gratulacji, podziękowań, przemówień inauguracyjnych i debat politycznych pierwszego dwudziestolecia XXI w. (lata 2006–2021). W przytaczanych dalej w tekście przykładach, gdzie mogą być wykorzystywane różne typy zwrotów do adresata, analizowany jest wyłącznie ten, który wyróżniamy pogrubioną czcionką.

Polityk, uwzględniając cel i specyficzną sytuację komunikacyjną podczas zwracania się do adresata, wybiera jedną z kilku możliwości nazywania go: po imieniu, po imieniu i patronimiku, po imieniu i nazwisku, może też użyć nazwy pospolitej lub połączyć różne rodzaje nazw: nazwa pospolita + imię, nazwa pospolita + nazwisko, nazwa pospolita + nazwa pospolita itp. W związku z tym zwroty do osób wykorzystywane w dyskursie politycznym mogą być jednowyrazowe lub wielowyrazowe, co również zależy od rodzaju komunikatu.

Podczas przemówień parlamentarnych i debat politycznych zawierających zwroty do urzędników różnych szczebli, w tym najwyższych rangą, do gości zagranicznych i kolegów polityków przeważają zwroty składające się z kilku (najczęściej dwóch) słów. Najbardziej oficjalne z nich to zwroty utworzone z dwóch rzeczowników – nazw ogólnych. Pierwszym słowem w takich zwrotach jest oficjalna forma grzecznościowa *pan* (do mężczyzny) lub *pani* (do kobiety), rzadziej *добродію* (*добродіюка*)², a drugim – inna nazwa pospolita osoby określająca jej stanowisko, stopień (naukowy, wojskowy), status społeczny itd., typu: *przewodniczący, mówca, zastępca, prezydent, minister, premier, burmistrz, dyrektor, sekretarz, asystent, profesor, generał, ambasador, kanclerz, prokurator* etc. Zgodnie z wcześniejszą wersją „Ukraińskiego prawopisu” z 1993 r. w takich zwrotach do osób pierwsze słowo powinno być zawsze w formie wołacza, a dla drugiego słowa były normatywne dwie formy gramatyczne: wołacz i mianownik: *добродію бригаадире* (*бригадир*), *пане лейтенанте* (*лейтенант*) (1993: 74). W nowym prawopisie z 2019 r. ta wariantowość została wyeliminowana, a jako właściwą przyjęto formę wołacza dla obu nazw pospolitych będących częścią zwrotu do adresata: *добродію бригаадире, пане лейтенанте* (2019: 124).

We współczesnym dyskursie politycznym oficjalna forma grzecznościowa *pan* przeważnie jest w wołaczu (*пане*), zaś drugi rzeczownik – nazwa po-

² Tam, gdzie jest to możliwe, podawane są polskie odpowiedniki.

spolita – w obu przypadkach – zarówno w wołaczu: *Я, напевно, шановний пане Президенте, шановний пане Прем'єр-міністре, шановний пане Голово Верховної Ради, почну з того...* (П. Розенко); *Шановні пані та панове! Шановна пані віце-спікере!* (Я. Мерило); *Шановний пане Олександрє, пане доповідачу* (І. Климпуш-Цинцадзе), jak i mianownika: *Пане Прем'єр-міністр, Ви своєю промовою оптимістичною можете заколисати кого завгодно* (В. Кириленко); *Добрий день, шановний пане віце-спікер!* (І. Фріс); *Доброго дня, шановний пане Голово, президія, шановний пане заступник міністра!* (С. Кубів); *Шановна пані народний депутат, це фейкова інформація* (Д. Шмигаль); *Шановна пані Генеральний прокурор, у мене до Вас наступні два питання* (О. Гончаренко). Drugi wariant jest sprzeczny z obecną normą morfologiczną wprowadzoną w prawopisie z 2019 r.

Zwraca uwagę fakt, że dość często ten sam mówca posługuje się obydwoма formami zwracania się: normatywną formą wołacza i nienormatywną formą mianownika, co wskazuje na jego nieświadome przestrzeganie normy języka literackiego i nieznamość tej konkretnej cechy gramatycznej języka ukraińskiego, np.: *Шановний пане Президенте, шановний пане Голово, шановний пане Прем'єр-міністр!* (В. Вощевський); i *...замість обіцяних нових облич до Ради прийшли клани Януковича, який тепер очолюєте Ви, пане Президент?* (Г. Лерос); *Дякую, шановний пане спікере* (Ю. Бойко) i *Шановний пане спікер, шановні народні депутати, останніми тижнями ми бачимо різке зростання загрози втрати частини державності і демократії в Україні* (Ю. Бойко).

Oficjalna forma grzecznościowa *pan* w wołaczu + *imię (stanowisko)* odpowiada zasadom etykiety biznesowej i w przeciwieństwie zwykłych zwrotów obejmujących imię i nazwisko wyraża szacunek i uprzejmość, nawet jeśli następna część komunikatu stanowi bezpośrednio lub pośrednio oskarżenia lub zniewagę (Romanuk 2015: 157). W przemówieniach politycznych często występuje też dwuwyzrazowy zwrot obejmujący rzeczownik w liczbie mnogiej *panowie* oraz drugi rzeczownik – nazwę pospolitą, która występuje również w liczbie mnogiej. W ukraińskim języku literackim w liczbie mnogiej wołacz rzeczowników ma taką samą formę jak mianownik, stąd też ustalenie, w którym przypadku – wołaczu czy mianowniku – jest dana nazwa pospolita, jest prawie niemożliwe, por.: *Шановні панове депутати Бундестагу Федеративної Республіки Німеччина!* (О. Зарубінський); *Добрий день, шановні панове народні депутати України!* (Л. Кожара); *Панове депутати! Панове учасники слухань!* (Ю. Тимошенко); *Шановні панове міністри, інші капіталісти і регіоналі!* (Ю. Кармазін).

Jednowyrazowy zwrot do osoby *panowie*, także często stosowany przez polityków ukraińskich, ma charakter normatywny tylko wtedy, gdy dotyczy męskiej części audytorium (Romanuk 2015: 158), por.: **Панове!** Хочу сказати декілька важливих речей... (А. Гриценко); *Дуже погано, що ви почали, панове, боятися, дуже погано* (М. Катеринчук); *Не можна смітити в рідній хаті, панове!* (Г. Герман). W dyskursie politycznym mówcy łączą też formy wołacza oficjalnej formy grzecznościowej *пані, панове, колего, добродію (добродійко)* z nazwiskami współmówców, do których się zwracają, posługując się najczęściej nazwiskami w formie mianownika, np.: *Шановний пане Шевченко, <...> я би дуже просила Вас на майбутнє утриматися від сленгу* (Г. Герман); *Шановний пане Рибак, Ви бачите, яке обурення в залі викликає прізвище Табалова* (О. Турчинов); *Я дуже прошу, пане Гройсман, поставте цей закон за основу та в цілому* (С. Пашинський); *Пане Наливайченко, Ви зараз задекларували високі стандарти демократії* (В. Лук'янов); **Пане Пинзеник! Пане ... Пан Уманський!** (В. Гройсман). Tylko czasem można odnotować nazwisko w formie wołacza, por.: **Пане Шуфричу!** *Ви знаєте, чому в країні такий бардак?* (А. Яценюк).

Ta częsta praktyka językowa odpowiada normie literackiej, gdyż zgodnie z „Ukraińskim prawopisem” z 1993 r. w zwrotach do adresata, które składają się z nazwy pospolitej i nazwiska, formę wołacza ma tylko nazwa pospolita, a nazwisko występuje w formie mianownikowej: *друже Максименко, колего Іваничук, товаришу Гончар* (1993: 74). W nowej redakcji „Ukraińskiego prawopisu” powyższą zasadę zmieniono – można wykorzystywać vocativus nie tylko dla nazwy pospolitej, ale także dla nazwiska (*друже Максименку, колего Онищук, пане Ковалю*), choć dopuszcza się łączenie wołacza nazwy pospolitej i formy wołacza nazwiska, która jest identyczna z formą mianownika (*друже Максименко, колего Онищук, пане Коваль*) (2019: 24), podobnie jak we wcześniejszej redakcji prawopisu. W przeciwieństwie do rzeczowników rodzaju męskiego dla rzeczowników rodzaju żeńskiego I deklinacji zakończonych na *-а, -я*, które są nazwiskami i nazwami pospolitymi, a stanowią element zwrotów do osób, obecna norma morfologiczna nie zakłada zróżnicowania gramatycznego – w zwrotach do osób oba rzeczowniki muszą mieć formę wołacza, np.: *добродійко Вариводо, пані Гаркуше, поетко Забашто* (Ukraińskij pravopis 2019: 109), choć do niedawna normatywne formy zwracania się do kobiet i mężczyzn się nie różniły, np.: *друже Максименко* i *добродійко Скурда* (Ukraińskij pravopis 1993: 74). Jednak pomimo wprowadzenia tej zmiany w realnej praktyce językowej, także w dyskursie politycznym, nadal można zaobser-

wować stosowanie mianownika dla nazwisk kobiet, np.: **Пані Совзіря, Ви голова підкомісії конституційної!** (С. Соболев).

Kolejną zmianą w standaryzacji zwrotów do osoby w prawopisie z 2019 r. jest eliminacja wariantowości morfologicznej form wołacza nazwisk męskich typu przymiotnikowego. Zgodnie z prawopisem z 1993 r. dla takich nazwisk w liczbie pojedynczej były dopuszczalne dwie formy – wołacz: *Павлове, Ковалеве (Коваліве), Романишине*, oraz forma identyczna z mianownikiem: *Павлів, Ковалів, Прокопів, Гаршин, Романишин* (1993: 106). Prawopis nowej redakcji jako jedyną poprawną formę słusznie podaje formę vocativu (*Українській правопіс* 2019: 168–169), choć w różnych stylach dyskursu politycznego norma ta nie jest przestrzegana. Parlamentarzyści w swoich zwrotach do rozmówców mających nazwiska typu przymiotnikowego nadal często używają formy mianownika, np.: **Пане... товаришу Азаров, я зробила над собою надзусилля, аби вислухати Вашу доповідь** (І. Фаріон); **...пане Чечетов, читайте закони, які, за які агітуєте** (О. Чорноволенко); **Тому, пане Путін, Ви зробили заручниками жителів Донбасу** (А. Яценюк) itp. Jak pokazuje praktyka językowa, zmiany dotyczące odmiany nazwisk wprowadzone w nowym prawopisie jeszcze nie zostały w pełni przyjęte i utrwalone w dyskursie politycznym.

W komunikacji oficjalnej używany jest jeszcze jeden typ dwuwyrazowego zwrotu do osoby obejmujący rzeczowniki *пан, pani, kolego* w połączeniu z imieniem żeńskim lub męskim. Zgodnie z normą morfologiczną zaproponowaną w prawopisach obu redakcji zarówno nazwa pospolita, jak i nazwa własna powinny mieć w nich formę wokatywną: *брате Петре, друже Грицю, колего Степане, пане Віталію, пані Катерино*. W dyskursie politycznym znajdziemy przykłady stosowania tej zasady, np.: **Шановний доповідачу, пане Юрію!** (В. Яворівський); **Будь ласка, пане Тарасе** (Р. Стефанчук); **Пані Вікторіє! Перестаньте усіх хвалити** (М. Головка); **Будь ласка, говоріть, пані Тетяно** (Д. Разумков).

Jednak znacznie częściej w praktyce językowej w komunikacji oficjalnej możemy zauważyć, że jest ona naruszana. Imiona własne, zarówno żeńskie, jak i męskie, z reguły są w mianowniku, np.: **Пане Едуард, я тому і скавав, що буду відповідати на питання від комітету** (Я. Сухий); **Пане Валентин, наша фракція Вас підтримує** (А. Парубій); **Тому, можливо, зараз, пане Данило, варто врахувати...** (Н. Южаніна); **Прошу, пані Мар'яна, будете щось відповідати?** (О. Кондратюк); **Шановна пані Соломія, дякую за Ваше запитання** (Р. Замлинський). W dyskursie politycznym można odnotować także inne przykłady rażącego niestosowania normy literackiej, kiedy to nie tylko rzeczowniki będące nazwami pospolitymi, nazwiskami czy patronimami, ale także sam oficjalny rzeczownik *пан* ma

postać mianownika, a nie wołacza: *Пан Іванкевич Віктор Вікторович, прокоментуйте, будь ласка, законопроект* (Р. Кошулинський); *Пан Рибак, всі з Вашої партії неодноразово висловлювали своє ганебне ставлення до жінок у політиці* (І. Геращенко). Generalnie, jak zauważa M. Skab, forma zwrotów do adresata z wykorzystaniem oficjalnych słów *pan, pani* samodzielnie lub z dodaniem tytułu lub nazwiska jest jedną z najczęstszych form uprzejmego zwracania się do adresata komunikatu we współczesnej ukraińskiej komunikacji politycznej (2003: 54).

Niektórzy rozmówcy mają problem z utworzeniem wołacza od imienia, wykorzystywanego w zwrotach do adresatów. W rezultacie słyszymy błędne formy tego przypadku, takie jak: *Василе, Андріє, Сергіє, Анатоліє, Юріє* itp. zamiast normatywnych: *Василю, Андрію, Сергію, Анатолію, Юрію*. Jeszcze częściej współcześni użytkownicy języka, w tym politycy, popełniają błędy przy tworzeniu form wołacza imion *Олег, Ігор, Ілля Леся, Олеся, Зоя*. Przyczyną tych trudności i błędów jest przede wszystkim niezajomość zasad tworzenia wołacza w ukraińskim języku literackim wynikająca z długotrwałej rusyfikacji, jednak wpływa na nie też sam fakt zmiany normy gramatycznej. Należy podkreślić, że jest to ogólnosłowiańska tendencja związana z dążeniem użytkowników do ekonomiczności, upraszczania, czyli oszczędzania własnego wysiłku podczas tworzenia wypowiedzi, m.in. takie formy są dopuszczalne na poziomie normy użytkowej języka polskiego.

Przykładem wspomnianych wyżej zmian może być odmiana imienia *Ігор*. Do niedawna, podobnie jak w przypadku innych rzeczowników rodzaju męskiego drugiej deklinacji grupy mieszanej z zakończeniem na *-p*, dla wołacza liczby pojedynczej właściwa była końcówka *-e*, (*Українськй правопис* 1993: 109), np.: *Пане Ігоре! Так все правильно!* (В. Бондаренко). Imię to jednak należy do rzeczowników rodzaju męskiego drugiej deklinacji grupy miękkiej, więc w wołaczach liczby pojedynczej musi mieć końcówkę *-ю*: *Ігорю*, tak jak *Василю, лікарю, кухарю, писарю*. Niektórzy użytkownicy języka znający specyfikę struktury gramatycznej ukraińskiego języka literackiego już wcześniej wykorzystywali właśnie taką formę wołacza – *Ігорю*, i dalej jest ona obecna w ich języku, por.: *Ігорю Володимировичу, Прем'єр-міністр зараз на консультації...* (Д. Разумков); *Дякую, Ігорю Івановичу!* (В. Бондаренко). W prawopisie z 2019 r. podjęto próbę skorygowania tej rozbieżności i wraz z wejściem w życie nowych zasad dla imienia *Ігор* w wołaczach liczby pojedynczej normatywna stała się końcówka fleksyjna właściwa dla rzeczowników grupy miękkiej *-ю* – *Ігорю* (2019: 173). Stąd też do męczyzny o imieniu *Ігор* należy zwracać się *Ігорю*, jednak taka forma jest rzadko wykorzystywana. Wynika to z faktu, że nie wszyscy znają nową normę morfologiczną, nie są do niej przyzwyczajeni, a niektórzy otwarcie

ją lekceważą. W rezultacie w zwrotach do adresata najczęściej spotyka się formę **Ігор**, tożsamą z mianownikiem, co jest sprzeczne z zasadami, np.: *Будь ласка, Шаров Ігор* (А. Мартинюк); *Шановні колеги, будь ласка, Ігор Мірошниченко!* (В. Прокопів); *Ігор Володимирович, я вибачаюсь* (Д. Разумков).

Zmiany nastąpiły także we fleksji imienia męskiego *Олег*. Do niedawna vocativ liczby pojedynczej miał formę na *-у* – *Олегу* (*Українськй правопис* 1993: 108). Nowy prawopis w przypadku tego imienia zaproponował jeszcze inną, wariantywną końcówkę *-е* – *Олеже* (2019: 172). Zdaniem językoznawców powodem pojawienia się dwóch wariantów końcówek fleksyjnych jest analogia do podobnych pod względem struktury rzeczowników – nazw pospolitych, por.: *друг* – *друже* i *Олег* – *Олеже* (Gorodens'ka 2017: 42). W dzisiejszej praktyce językowej można zauważyć, że forma *Олеже* w dużym stopniu zastąpiła formę *Олегу*, choć ta druga nadal jest obecna. Dlatego Narodowa Komisja Języka Ukraińskiego³ uznała za normatywne obie formy wołacza: *Олеже й Олегу* (Gorodens'ka 2019: 39) i obie zostały skodyfikowane w prawopisie. W przestrzeni komunikacji politycznej obecne są obie formy: *Олеже*, np. *Пане Олеже, я хочу підтримувати Вас* (О. Шлапак); *Дякую, Олеже Ігоровичу* (О. Турчинов) oraz *Олегу*, np.: *Олегу Тягнибоку, будь ласка, мікрофон на одну хвилину* (О. Турчинов); *Олегу Анатолійовичу, я хотів би Вам нагадати* (Д. Разумков), przy czym można zauważyć, że forma **Олеже** przeważa. Dość często też mówcy, zwracając się do mężczyzn o imieniu *Олег*, stosują nienormatywną formę mianownika, otwarcie ignorując zasady obowiązującego standardu języka literackiego, np.: *Шановний Олег Олександровичу, дякую за професійне питання* (О. Ляшко); *Олег Валерійович, сідайте будь ласка* (О. Лавринович).

W dyskursie politycznym można dostrzec także łamanie gramatycznej normy literackiej podczas zwracania się do mężczyzn o imieniu *Ілля*. Językoznawcy zauważają, że formą historyczną wołacza jest *Ілле*, należy jednak pamiętać, że podobnie jak w przypadku rzeczowników pierwszej deklinacji grupy miękkiej z podstawą kończąca się podwojoną miękką spółgłoską, jak *рілля*, *суддя* również w tej formie nastąpiło wyrównanie morfologiczne w narzędniku i wołaczu na wzór rzeczowników tej samej deklinacji oraz grupy bez podwojonej spółgłoski (*земля*, *пісня* itd.). Wraz z ujednoczeniem końcówek wszystkich rzeczowników pierwszej deklinacji grupy miękkiej pojawiła się forma *Ілле* jako analogia do *зёмле*, *нічне* (Gorodens'ka 2019: 38), która została uznana za normatywną w nowej redakcji prawopisu (2019: 109, 171). Jednak rzadko można ją usłyszeć z ust polityków, a także wielu innych

³ Українська національна комісія з питань правопису.

wykształconych mówców. W dalszym ciągu najczęściej słyszymy *Ілля*, rozposzechnione pod wpływem języka rosyjskiego, np.: *Ілля Володимирович, символіка держави Україна повинна бути* (Д. Разумков); *Ілля Володимирович, Вас тут навіть чутно* (Д. Разумков).

W zwrotach do kobiet politycy, podobnie jak inni mówcy, często popełniają błędy w tworzeniu wołacza imion *Леся, Олеся, Орися, Ліля, Зоя* i podobnych. Niektórzy dodają do nich końcówkę *-e* (*Лесе, Олесе, Орисе, Ліле*) analogicznie do innych rzeczowników rodzaju żeńskiego pierwszej deklinacji miękkiej grupy. Inni w wołaczach dodają końcówkę *-ю* (*Лесяю, Олесяю, Орисяю, Ліляю*), np.: *Пані Олесю, будь ласка, я надам Вам [...] слово* (В. Прокопів), uwzględniając, że są to spieszczania. Współcześni użytkownicy języka nie są też jednomyślni w tworzeniu form wołacza imienia *Зоя* – *Зоє* i *Зою*. Należy pamiętać, że żeńskie imiona własne *Леся, Олеся, Орися, Ліля* są to spieszczone formy pełnych *Лариса, Олександра, Ірина, Лілія*, zaś imię żeńskie *Зоя* jest formą podstawową. A zgodnie z ukraińską tradycją trzeba „утворювати форму кличного відмінка від особових жіночих імен м'якої групи з пестливим значенням за допомогою закінчення *-ю* (пор.: *Галя – Галю, Ганнуся – Ганнусю, Катя – Катю, Катруся – Катрусю*)” (Gorodens'ka 2019: 36), stąd też będą brzmiały one: *Лесяю, Олесяю, Орисяю, Ліляю*, zaś od imienia *Зоя* – *Зоє* (*Українс'кий правопис* 2019:102; Gorodens'ka 2019: 37). Zwroty zawierające zdrobnienia i spieszczania na ogół nie są właściwe dla oficjalnego dyskursu politycznego. Politycy wykorzystują je głównie w debatach z udziałem ograniczonej liczby uczestników, którzy w większości znają się nawzajem.

We współczesnym dyskursie parlamentarnym rozmówcy, zwracając się do kobiet o imieniu *Леся, Олеся, Орися, Зоя, Ліля*, posługują się najczęściej formami mianownika, np. *Дякую, Леся Станіславівна!* (В. Бондаренко); *Дякую, пані Олеся!* (В. Бондаренко); *Дякую, пані Зоя!* (В. Бондаренко); *Я прошу Вас, пані Ліля!* (О. Кужель). Jest to sprzeczne z normą preskryptywną.

Nieznamość obowiązującego standardu literackiego obserwuje się również przy tworzeniu dwuwyrazowych zwrotów składających się z imienia i patronimiku. Wiele wykształconych osób w takich konstrukcjach zamiast wołacza dla obu słów wybiera formy mianownikowe, np.: *Вибачте, будь ласка, Юлія Володимирівна* (Д. Разумков); *Дякую, Сергій Іванович* (Д. Разумков); *Дякую, Роксолана Андріївна* (Д. Разумков); *Данило Олександрович, Вам слово* (Д. Разумков); *Дорогий, у всіх сенсах цього слова, Микола Янович!* (О. Михальчишин). Zdarzają się też pokrętnie kombinacje słowne typu: *З огляду на це, шановний Петро Миколайовичу, Ви займаєте чуже місце* (А. Яценюк). Pomimo wspo-

mnianej nieznamości normy literackiej niektórzy mówcy przestrzegają skodyfikowanych zasad: *Шановний Адаме Івановичу, шановні народні депутати України!* (А. Гриценко); *Шановна Ліно Василівно! Сердечно вітаю зі знаменним ювілеєм* (П. Порошенко); *Шановні Степане Івановичу, Ліліє Михайлівно, Оксано Іванівно!* (В. Кремень).

Zwroty do osób składające się z imienia i patronimiku są rzadko używane w dyskursie parlamentarnym. Można to tłumaczyć trudnościami praktycznymi – uczestnikom komunikacji politycznej trudno jest zapamiętać imię każdego z 450 deputowanych do parlamentu (Romanuk 2015: 158). W związku z tym znacznie częściej parlamentarzyści stosują neutralne zwroty do adresata, takie jak: *koledzy, парламентарзці, послові, пружа-сїє* itp., charakterystyczne dla komunikacji biznesowej: *Шановні колеги народні депутати; Пане Голово, народні депутати!; Шановний пане головуєчий!; Пане головуєчий! Члени парламенту!*

W nowym prawopisie wprowadzono zmiany patronimików utworzonych od rzeczownika *Ігор*, obecnie prawidłowa jest forma *Ігорьович* (2019: 41), a nie wcześniejsza *Ігорович* (*Українськїй правопїс* 1993: 26). Językoznawcy tłumaczą tę zmianę potrzebą wskazania, czy imię, od którego tworzy się patronimik, należy do grupy twardej czy miękkiej (Gorodens'ka 2020: 42). Dlatego Narodowa Komisja Języka Ukraińskiego przyjęła zasadę, że od imion należących do twardej grupy kończących się na *-р* patronimika tworzy się przy pomocy sufiksu *-ович* (*Вїкторович, Нєсторович*), zaś w męskim patronimiku utworzonym od imienia *Ігор* dodać należy znak miękki przed sufiksem, aby zaznaczyć miękkość rzeczownika w podstawie słowotwórczej (*Ігорьович*). We współczesnej praktyce językowej ta zmiana jeszcze się nie rozpowszechniła, przeważa dobrze znana forma morfologiczna *Ігорович*, np.: *Олеже Ігоровичу, Ви можете представити зараз сесійній залї перелїк з 57 суддїв...* (О. Турчинов); *Будь ласка, Юрїй Ігорович* (Д. Разумков); *Прошу, будь ласка, Володимире Ігоровичу* (О. Лавринович). Niektórzy deputowani, tworząc żeński patronimik od imienia *Ігор*, pod wpływem języka rosyjskiego zamiast poprawnej formy *Ігорівна* używają niewłaściwego *Ігорєвна*, np.: *Прошу передати слово Галїні Ігорєвні Янченко* (Д. Разумков).

Zwroty jednowyrazowe, które składają się z jednego słowa – nazwy własnej, będącej imieniem męskim lub żeńskim, są wykorzystywane głównie w komunikacji nieformalnej i nie są typowe dla oficjalnego dyskursu politycznego. Pojawiają się w nim okazjonalnie, np.: *Я вдячний тобі, Олеже, за таку пропозицію* (С. Міщенко); *Ксенїє! Ви абсолютно правї* (А. Яценюк). Za to aktywnie korzystają z nich politycy podczas debat w studiach telewizyjnych. Jak zauważa M. Goličenko, wynika to z faktu,

że dla programów telewizyjnych charakterystyczne jest ukierunkowanie na masowego odbiorcę w celu kształtowania poglądów, sądów i interpretacji oraz ekspresyjność i emocjonalność wystąpień (Golichenko 2018: 184). Takie zwroty do adresata wskazują na nieformalne stosunki między osobami zwracającymi się do siebie. Często jednak w tego typu zwrotach można dostrzec niezgodność z zasadami i użycie mianownika zamiast wołacza, np.: **Ярослав, не треба Вам кричати!** (О. Ляшко).

W komunikacji politycznej powszechnie stosuje się jednowyrazowe zwroty kierowane do personifikowanego ogółu: *народе, громадо, родино, президенті, товариство, еліто*, np.: *Дорогий мій український **народе**, гості, шановна українська **громадо**, шановний український **Хрещатику** і **Майдане!*** (В. Ющенко, 2005); *Дорогий **народе!*** (В. Зеленський); *Дорогі освітяни, вся українська **громадо!*** (С. Ніколаєнко); *Шановна **президенті!*** (В. Курило); *Зі святами, велика українська **родино!*** (А. Парубій); *Дорога українська **еліто!*** (С. Кубів); ***Аудиторіє! Усі присутні!*** (О. Ляшко).

Zgodnie z obowiązującą normą gramatyczną w przypadku rzeczowników nieżywotnych w zwrotach także należy wykorzystywać wołacz (*Українськij pravopis* 2019: 102, 123). Jednak współcześni użytkownicy języka niejednokrotnie lekceważą tę zasadę, np.: *Шановний Дмитро Олександрович, шановні депутати, **Верховна Рада**, шановна **громада!*** (Т. Батенко); *Шановна **Президія**, шановний головующий!* (А. Яценюк); *Любий **Крим!*** *На тебе чекає вся Україна* (В. Зеленський).

Można przypuszczać, że niektórzy z wysoko postawionych urzędników po prostu jej nie znają, gdyż od rzeczowników określających osoby tworzą vocativ, a w przypadku rzeczowników nieżywotnych w zwrotach stosują mianownik, np.: *Шановний **пане Президенте**, шановні колеги, шановна **президія**, **пане Денисе**, шановні кандидати на посаду міністрів* (Д. Наталуха); *Шановний **пане Президенте**, шановна **президія**, шановні народні депутати України* (М. Папієв). Rzeczowniki nieżywotne w rodzaju nijakim nie mają oddzielnych końcówek dla wołacza, jest on tożsamy z mianownikiem: ***Товариство**, ми ж нічого особливого не вимагаємо* (О. Тягнибок). Zwroty typu *шановна (високоповаж(а)на, високостойна) громадо* i *шановне (високоповаж(а)не, високостойне) товариство* we współczesnym dyskursie politycznym są względnie nowe, ale dość popularne wśród ukraińskojęzycznej części deputowanych, np.: ***Шановна громадо**, Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина” категорично не підтримує спікера Партії регіонів* (А. Яценюк); *Доброго дня, шановний **пане Голово** Верховної Ради, шановні народні депутати, **високоповажне товариство!*** (І. Соркін).

Przy pomocy zwrotów składających się z jednego słowa politycy często zwracają się do wyborców: *Шановні громадяни України!* (С. Міщенко); *Шановні виборці, шановні колеги, я хочу загострити увагу на ще одному жахливому антагонізмі* (І. Геращенко); *Співвітчизники! Почуйте нас...* (П. Симоненко); *Земляки! Сьогодні настав новий час...* (О. Тягнибок); *Українці! У цей час нам потрібна нова сила...* (О. Клименко); *Київці! Наша команда розуміє, які проблеми для вас найбільші...* (В. Кличко).

Wybór leksemu, przy pomocy którego polityk zwraca się do ogółu wyborców, zależy zdaniem M. Goličenki, od jego poglądów politycznych. Tak np. W. Kłuczko często wybiera liberalne *Друзі!*, S. Tihipko – demokratyczne *Пані та панове!*, P. Symonenko komunistyczne *Товариші!*, A. Jaceniuk zazwyczaj adresuje wystąpienie do narodu: *Українці!*, *Народе України!*, a O. Tiahnybok wykorzystuje kozackie zwroty: *Товариство!*, *Побратими!*, a także nazwy zgromadzenia (Goličenko 2018: 161–162).

Analiza form gramatycznych wykorzystywanych przez uczestników dyskursu politycznego w zwrotach do osób pozwala skonstatować, że istnieje powszechna, negatywna i bardzo groźna tendencja do tego, by zamiast wołacza stosować mianownik, czyli do lekceważenia narodowej specyfiki ich tworzenia w ukraińskim języku literackim. Nie sprzyja to utrwaleniu normatywnej podstawy gramatycznej. Pod względem różnorodności form język ukraiński wyróżnia się spośród innych, takich jak: rosyjski, francuski, niemiecki czy angielski. Jednocześnie jest bliski bułgarskiemu, serbskiemu, czeskiemu, słowackiemu czy polskiemu (Timčenko 1926: 5; Skab 2002: 127). Specyfika zwrotów do osób w języku ukraińskim przejawia się na wszystkich poziomach strukturalnych, ale najwyraźniej jest reprezentowana na poziomie morfologicznym – przez funkcjonowanie specyficznych form gramatycznych. W zastępowaniu specjalnych form wołacza formami z końcówkami fleksyjnymi tożsamymi z mianownikiem przejawia się „специфічність розвитку української системи іменної словозміни” (Skab 2002: 27). Jednocześnie zastępowanie form wołacza przez formy mianownika jest właściwe wielu językom słowiańskim (Skab 2002: 107, 127). Podstawową, czysto lingwistyczną przyczyną tego zjawiska, zdaniem językoznawców, jest pokrewieństwo treści semantycznej i syntaktycznej obu tych przypadków, które polega na wyrażaniu przez nie funkcji podmiotowej (Skab 2002: 97, 107, 110). Wśród czynników powodujących zamianę wołacza na mianownik w praktyce językowej najistotniejsze są interferencje z tymi językami, w których systemie wołacz jako osobna kategoria fleksyjna nie występuje. Zdaniem części badaczy na ograniczenie wykorzystania wołacza we współczesnym języku ukraińskim wpływa nie tylko rosyjski, ale też i inne

popularne języki niesłowiańskie, przede wszystkim angielski (Skab 2002: 127). Jednak najważniejszy i najbardziej destrukcyjny wpływ miał i ma rosyjski paradygmat fleksyjny rzeczownika. Ostrzegali przed nim ukraińscy językoznawcy jeszcze w latach 20. i 30. XX w. (Ogiënko 1925: 38; Nakonečnij 1928: 112–113, 116). Wpływ ten znacznie nasilił się w warunkach wieloletniej narzucanej dwujęzyczności i można go zauważyć także dziś. Jak słusznie zauważa O. Taranenko, dla języka ukraińskiego na ogólnym tle ukraińsko-rosyjskich kontaktów językowych niemożliwe było „не тільки відкинути, а й не поставити на перше місце серед причин такого розвитку факт впливу саме російської мови” (2005: 102).

Przykłady rażącego łamania normy morfologicznej pochodzące ze współczesnego ukraińskiego dyskursu politycznego są rezultatem tego, że zdecydowana większość współczesnych ukraińskich polityków jest rosyjskojęzyczna; nie znają niuansów struktury gramatycznej ukraińskiego języka literackiego i w związku z tym posługują się zwrotami do osób, które nie są właściwe dla tego języka i niezgodne z jego rozwojem historycznym. Wynika to z faktu, że w literackim języku rosyjskim *vocativ* nie występuje. Innym ważnym czynnikiem ograniczającym funkcjonowanie wołacza jest tzw. czynnik ludzki – niska kultura językowa niektórych mówców, liczne przejawy niedbałości językowej, która jest rezultatem aktywnych działań asymilacyjnych na przestrzeni wielu wieków ukraińskiej historii oraz wpajania Ukraińcom kompleksu niższości językowej (Skab 2002: 127–128). T. Lanova na podstawie ankiet wskazała, że mówcy, którzy nie posługują się formami wołacza, tłumaczą to faktem, że ich zdaniem „nie ma on zasadniczego znaczenia”, a jego formy są sztuczne, nie zawsze naturalne, dziwne, lub nie potrafią go stworzyć od imion (2010: 57).

Ogólnie zastępowanie form wołacza formami mianownikowymi jest zjawiskiem bardzo niebezpiecznym, gdyż prowadzi do zredukowania jednej ze specyficznych cech gramatycznych ukraińskiego języka literackiego i utrudnia „збереження та розвиток літературного стандарту української мови” (Gorodens’ka 2017: 44).

Podsumowując, współczesny ukraiński dyskurs polityczny potwierdza, że istnieje problem z przestrzeganiem norm dotyczących wołacza. Polega on na zastępowaniu form organicznie wpisanych w strukturę gramatyczną ukraińskiego języka literackiego formami mianownika. Jest to skutek długotrwałej rusyfikacji oraz wpływu czynnika ludzkiego. Mimo że we wszystkich gatunkach współczesnego dyskursu politycznego następuje stopniowy powrót form wołacza rozpoczęty pod koniec lat 90. XX w., to zmiany w użyciu końcówek wołacza zaproponowane w nowej redakcji prawopisu i obecnie obowiązujące nie zostały utrwalone w praktyce językowej osób należących

do wspólnoty zawodowej, której członkowie mają wiedzę na temat języka ukraińskiego i przestrzegają norm. Działacze polityczni również należą do tej wspólnoty zawodowej, dlatego ich język powinien być wzorem także pod względem przestrzegania norm językowych. Zwroty do osób stanowią nieodłączny składnik etykiety językowej, ważne jest więc, by odpowiadały standardom gramatycznym literackiego języka ukraińskiego i odzwierciedlały jego rysy narodowe.

Literatura

- Vihovaneč' Ī. (2007): *Zvertannâ*. [W:] *Ukraïns'ka mova. Enciklopediâ*. Kiïv, s. 208–209.
- Vihovaneč' Ī., Gorodens'ka K. (2004): *Teoretična morfoloġiâ ukraïns'koï movi*. Kiïv.
- Goličenko (Kokora) M. (2018): *Komunikativno-pragmaticiñni funkcii vokativnih rečen' v ukraïns'komu diskursi: dis.... kand. filol. Nauk*. Kiïv.
- Gorodens'ka K. (2017): *Gramaticiñni normi ukraïns'koï literaturnoi movi i sučasna praktika profesijnoi spil'noti*. „Divoslovo” № 4, s. 40–45.
- Gorodens'ka K. (2019): *Ukraïns'ke slovo u vimirah s'ogodennâ*. Vidannâ druge, istotno dopovnene. Kiïv.
- Gorodens'ka K. (2020): *Čomu teper Īvan Viktorovič, ale Roman Igor'ovič*. „Ukraïns'ka mova i literatura v školah Ukraïni” № 1–2, s. 42.
- Kondratenko N. (2007): *Ukraïns'kij poliitičnij diskurs: tekstualizaciâ real'nosti*. Odesa.
- Lanova T. (2010): *Aktualizovanî gramaticiñni formi vmovlenni vikladačiv VNZ (sociolingvistične doslidžennâ)*. „Naukovij višnik Herson's'kogo deržavnogo uniwersitetu: zb. nauk. pr.”. Herson XII, s. 55–61.
- Matviâs Ī. (1974): *Īmennik v ukraïns'kij movi*. Kiïv.
- Nakonečnij M. (1928): *Ukraïns'ka mova: programa-konspekt z dodatkom pro novij pravopis ukraïns'kij*. Harkiv.
- Ogîenko Ī. (1925): *Čistota i pravil'ništ' ukraïns'koï movi. Pîdručnik dlâ vivčennâ ukraïns'koï literaturnoi movi. Populârnij kurs z istoričnim osvittlennâ*m. Lviv.
- Romanûk S. (2015): *Zvertannâ v ukraïns'komu parlaments'komu diskursi*. „Materiali Mižnarodnoi Naukovoï internet-konferencii z ukraïnistiki «Dialog mov – dialog kul'tur. Ukraïna i svît», 30.10–2.11.2014”. München–Berlin–Leipzig–Washington, s. 148–160.
- Romaniuk S. (2016): *Ukraïnski diskurs poliitičnyy v latach 2010–2014. Analiza lingvistyčna*. Warszawa–Iwano-Frankiw'sk.
- Sinâvs'kij O. (2018): *Normi ukraïns'koï literaturnoi movi*. Kiïv.
- Skab M. (2002): *Gramatika apelâcii v ukraïns'kij movi*. Černivci.
- Skab M. (2003): *Pragmatika apelâcii v ukraïns'kij movi*. Černivci.
- Strij L. (2015): *Ritual'ni žanri ukraïns'kogopoliitičnogo diskursu: strukturno-semantičnij i lingvopragmaticiñnij aspekti: dis. ... kand. filol. nauk*. Odesa.
- Bilodid Ī. (red.) (1969): *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova: Morfoloġiâ*. Kiïv.
- Taranenko O. (2005): *Sučasni tendencii do pereglâdu normativnih zasad ukraïns'koï literaturnoi movi i âviše purizmu (u mežah gramaticiñnih kategorij imennika)*. „Movoznavstvo” 3–4, s. 85–104.
- Timčenko Ī. (1926): *Vokativ i Īnstrumental' v ukraïns'kij movi*. Kiïv.
- Ukraïns'kij pravopis* (1990). Kiïv.
- Ukraïns'kij pravopis* (1993). Kiïv.
- Ukraïns'kij pravopis* (2019). Kiïv.

Źródła

Przemówienia inauguracyjne prezydentów Ukrainy. URL : <<https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/45792-inavguratsijni-promovi-prezidentiv-yanukovich-govoriv-pro-sebe-poroshenko-pro-ukrainu.htm>>, dostęp: 14.06.2021.

Przemówienia Prezydenta Ukrainy. URL: <<https://www.president.gov.ua>>, dostęp: 10.06.2021.

Stenogramy posiedzeń plenarnych Rady Najwyższej. URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/index.htm>; <<https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7227.html>>, dostęp: 17.06.2021.

Stenogramy posiedzeń plenarnych Kijowskiej Rady Miejskiej. URL: <<https://kmr.gov.ua>>, dostęp: 10.06.2021.